

Re **NICOLAE TURCAN** (n. 1971) este lector universitar la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, unde predă cursuri de apologetică și filosofie. Este doctor în filosofie (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj) și doctor în teologie (Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba-Iulia). Director al Centrului de Dialog între Teologie și Filosofie al Universității „Babeș-Bolyai” (<http://cdtp.orth.ro>), este și editorul revistei *Diakrisis Yearbook of Theology and Philosophy* (<http://diakrisis.orth.ro>).

Cărți publicate: *Cioran sau excesul ca filosofie*, Cluj-Napoca: Limes, 2008 (ed. a II-a: 2013); *Dumnezeul gândurilor mărunte*, Cluj-Napoca: Limes, 2009; *Despre maestru și alte întâlniri. Eseuri, cronici, recenzii*, Cluj-Napoca: Limes, 2010; *Credința ca filosofie. Marginalii la gândirea Tradiției*, Cluj-Napoca: Eikon, 2011; *Începutul suspiciunii. Kant, Hegel & Feuerbach despre religie și filosofie*, Cluj-Napoca: Eikon, 2011; *Abisul și cealaltă dragoste*, Cluj-Napoca: Limes, 2012; *Marx și religia. O introducere*, Cluj-Napoca: Eikon, 2013; *Postmodernism și teologie apofatică*, Florești, Cluj: Limes, 2014; *Apologia după sfârșitul metafizicii. Teologie și fenomenologie la Jean-Luc Marion*, București: Eikon, 2016. *Paradoxuri și ingenuncheri. Meditații despre filosofie și credință*, București: Eikon, 2017 (www.nicolaeturcan.ro).

Nicolae Turcan

Când

ADEVĂRUL poartă numele DRAGOSTEI

Studii de teologie și filosofie

E I K O N

BUCUREȘTI, 2018

Seria *Theologia et Philosophia* este editată de **Centrul de Dialog între Teologie și Filosofie** al Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

Coordonator serie

NICOLAE TURCAN (Universitatea Babeș-Bolyai)

Consiliu științific

Pr. PICU OCOLEANU (Universitatea din Craiova)

Pr. GRIGORE DINU MOȘ (Universitatea Babeș-Bolyai)

ALIN TAT (Universitatea Babeș-Bolyai)

ISBN 978-606-711-936-7

© Editura EIKON și autorul, pentru prezenta ediție

București, Str. Smochinului nr. 8, sector 1

cod poștal 014605, România

Difuzare/distribuție carte: tel./fax: 021 348 14 74

mobil: 0733 131 145, 0728 084 802

e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74

mobil: 0728 084 802, 0733 131 145

e-mail: contact@edituraeikon.ro

web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS).

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României.

Imagine copertă: SILVIU ORAVITZAN

Editor: VALENTIN AJDER

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i>	9
I. CREDINȚA	13
Critica neoateismului la David Bentley Hart.....	15
Apologetii și filosofia.....	43
II. NĂDEJDEA	61
Teologie și filosofie la Jean-Yves Lacoste	63
Anticipare și mărturisire. Despre eshatologie la Jean-Yves Lacoste.....	95
III. DRAGOSTEA	113
Familia în postmodernitate și chemarea iubirii dumnezeiești.....	115
Fenomenologia iubirii la părintele Dumitru Stăniloae.....	137
<i>Bibliografie</i>	189

CRITICA NEOATEISMULUI LA DAVID BENTLEY HART

Introducere

DAVID BENTLEY HART ESTE UN teolog ortodox american, filosof, scriitor și critic cultural, cunoscut publicului de la noi prin două cărți traduse de curând: *Frumusețea infinitului*¹ și *Ateismul: o amăgire*.² Specializat în studii clasice, teologie patristică și medievală, Hart este recunoscut ca unul dintre cei mai proeminenți apărători contemporani ai creștinismului în fața atacurilor neoateismului, fie el cu pretenții filosofice, fie științifice.

Întâmpinările lui Hart împotriva ateismului nu țin, după cum mărturisește, de vreo antipa-

¹ DAVID BENTLEY HART, *Frumusețea infinitului: estetica adevărului creștin*, studiu introductiv de VLAD (NECTARIE) DĂRĂBAN și MIHAIL NEAMȚU, trad. VLAD (NECTARIE) DĂRĂBAN, Polirom, Iași, 2013.

² DAVID BENTLEY HART, *Ateismul: o amăgire. Revoluția creștină și adversarii ei* (Historia Christiana), ediție îngrijită de DRAGOȘ MÎRȘANU, trad. EVA DAMIAN, Doxologia, Iași, 2017.

tie față de necredință, de fapt, există „numeroase forme de ateism” pe care le consideră „mult mai admirabile decât multe forme de creștinism sau de religie, în general”.³ Hart acceptă chiar că ateismul ar putea fi o atitudine plauzibilă din punct de vedere emoțional și moral. Astfel, s-ar justifica, în numele lui, respingerea unor dogmatisme odioase, imposibilitatea de a crede în bine într-o lume în care suferința îi copleșește fără excepție și pe cei nevinovați și, la limită, neacceptarea unui Dumnezeu brutal și terorist, responsabil de eșecul acestei lumi. Însă ateismul vinovat de o argumentație falacioasă, ignorant din punct de vedere teologic și istoric și turbulent ca orice alt fundamentalism rămâne inacceptabil.⁴ Tocmai împotriva acestui ateism tendențios și ignar își formulează Hart critica, avându-i în vizor, printre alții, pe Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris, autori destul de cunoscuți și în spațiul românesc, datorită recentelor traduceri.

Două prejudecăți

Hart consideră că există două prejudecăți majore ale neoateismului, care nu e, de fapt, decât „cea mai zeloasă și fățarnică retorică contemporană antireligioasă”⁵: prima susține lipsa de funda-

³ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 24.

⁴ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 24.

⁵ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 30.

ment a credinței și cea de-a doua afirmă că religia este principala cauză a violenței, intoleranței și opresiunii și, în consecință, ar trebui abandonată.

Cea dintâi, prejudecata nefundamentării religiei, este – crede Hart – atât de puternică, încât neoateii nu mai simt nevoia să aducă argumente sistematice, ba chiar încearcă pur și simplu să-i convingă pe credincioși că nu au temeiuri suficiente pentru credință (precum Daniel Dennett și Richard Dawkins). Hart contraargumentează în mai multe feluri, susținând existența unor temeiuri rezonabile pentru a crede. Mai întâi, recunoaște că nu pot fi aduse dovezi perfect obiective pentru credință, dar dacă tot ce nu e obiectiv demonstrabil ar fi hazardat, atunci ar trebui să excludem foarte multe din acțiunile noastre zilnice, bazate pe afectivitate, alegere, anticipare și așa mai departe. De altfel, o întemeiere obiectivă de tip dialectic ar fi irelevantă, în măsura în care Hristos a venit în istorie într-un timp și spațiu determinate. Este un argument postmodern, care însă nu pare mai puțin plauzibil:

Dacă într-adevăr Dumnezeu a devenit *un* om, atunci Adevărul a acceptat să devină *un* adevăr, și nu se poate trece cu ușurință de la contingența sa istorică la categoriile raționalității universale; iar asta înseamnă că, indiferent ce înțeleg creștinii când vorbesc despre adevăr, nu se pot limita la simpla extragere dialectică de principii abstracte din fapte intratabile.⁶

⁶ HART, *Frumusețea infinitului*, p. 48.

Apoi, răspunzând unei acuzații a lui Sam Harris – care se indigna că învierea lui Hristos, fiind un eveniment mărturisit de alții, nu deține o întemeiere suficientă pentru a fi crezută, iar credincioșii cred de fapt într-o *mărturisire* –, Hart afirmă din nou că, și în acest caz, trebuie să ținem cont de faptul că a fost vorba despre un eveniment *istoric*. Cei care l-au trăit au ales mai degrabă să moară ca martiri decât, mințind, să afirme contrariul, de aceea mărturia lor nu este neplauzibilă, mai ales că au fost implicați oameni de o anumită credibilitate morală. În plus, chiar dacă neștiințific și incapabil de a-i convinge pe sceptici, temeiul experienței religioase a credincioșilor trebuie și el luat în considerare. Nu în ultimul rând, în privința acestei prejudecăți a non-întemeierii, cu toate că am putea accepta că „există convingere religioasă irațională”, ar trebui totodată să recunoaștem că întâlnim „și un materialism ateu irațional”.⁷ Prin urmare, dacă se acceptă cu rigurozitate absența întemeierii, aceasta nu se referă doar la domeniul religiei, ci se extinde în egală măsură și la ateism: nici ateismul nu este mai întemeiat decât credința.

Ce-a de-a doua prejudecată, devenită o acuzație mereu reluată fără spirit critic, afirmă că religia este violentă sau, în cazul creștinismului, că Evanghelia este intolerantă.⁸ În rădăcinată în narațiunea voinței de putere a lui Nietzsche, învinuirea suspectează și susține că orice discurs metafizic se reduce „la o

⁷ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 33.

⁸ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 151.

instanță a unei violențe originare”.⁹ Este adevărat, recunoaște Hart, că apariția creștinismului în lumea antică s-a caracterizat prin incapacitatea de a se amesteca, sincretic, cu alte religii, dovedind un exclusivism pe care adepții săi trebuiau să-l respecte, la fel cum iudaismul era neasimilabil și cerea credință într-un singur Dumnezeu, altul decât zeii popoarelor; dar a considera că politeismul tolerant a fost înlocuit de monoteismul îngust este, potrivit lui Hart, o idee „pur și simplu falsă”, fiindcă ar fi hazardat să vorbim despre „pluralism” și „diversitate” într-o epocă în care aceste concepte nu existau. Politeismul Imperiului Roman a manifestat toleranță față de culte care se încadrau în caracterul religios propriu, dar s-a dovedit intolerant cu alte religii. Exemplele nu lipsesc: au existat persecuții oficiale împotriva bacanalei din Etruria (186 î. Hr.), pentru că „doar zeii Romei erau adevărații zeii”; n-au lipsit deportările și execuțiile împotriva unor adepți ai unor culte străine – cultul lui Isis, în Roma secolului I î. Hr. – și chiar împotriva ateilor, fiindcă ateismul „a fost întotdeauna ceva dezgustător, iar în anumite timpuri și locuri constituia chiar o ofensă capitală”;¹⁰ de asemenea, au existat persecuții și execuții împotriva evreilor și creștinilor. În consecință, se poate vorbi despre o *universalitate a persecuțiilor religioase*:

⁹ HART, *Frumusețea infinitului*, p. 44.

¹⁰ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 153.

... e mai bine să fie evitate generalizările cuprinzătoare despre relativa „toleranță” a monoteismului și politeismului. În răstimpuri și pe alocuri, evreii și păgânii i-au persecutat pe creștini, păgânii i-au persecutat pe creștini și pe evrei, iar creștinii i-au persecutat pe evrei și pe păgâni; de fapt, păgânii au persecutat alți păgâni, evreii alți evrei și creștinii alți creștini (și, desigur, în perioada modernă unii atei s-au dovedit de departe cei mai ambițioși criminali și prolifici persecutori dintre toți...)¹¹

În aceste condiții, să fie oare adevărată acuzația că „religia ucide”? Hart răspunde că nu și că o asemenea afirmație este la fel de științifică precum cea care ar susține că „politica ucide”. Însă și într-un caz, și în celălalt, contrariile sunt adevărate: religia aduce pace – de altfel, pacea lui Hristos „care covârșește orice minte” (Flp 4, 7) este răspunsul Evangheliei la violența funciară a lumii¹² –, la fel cum politica poate aduce pace, fiindcă violența ține cel mai adesea de interpretarea oamenilor și de scopurile lor, care, după cum o dovedește istoria, nu sunt întotdeauna nobile. Contraargumentul lui Hart vizează, așadar *universalitatea violenței* umane și merită redat integral:

Uniiucid pentru că le-o cere în mod explicit credința lor, alții deși credința lor în mod clar le-o interzice, iar alții pentru că nu au nicio credință și, prin urmare, cred că orice le este per-

mis. Politeiștii, monoteiștii și ateiucid – această ultimă categorie este cea mai prolifică la capitolul omucideri, dacă este să avem în vedere secolul al XX-lea. Oameniiucid pentru zeii sau pentru Dumnezeu lor ori pentru că nu există un Dumnezeu și destinul umanității este determinat de străduințele voinței omeneste. Ucid în căutarea adevărurilor absolute și din fidelitate față de apartenența la trib. Ucid pentru credință, sânge, pământ, imperiu, propășirea națiunii, pentru „utopia socialistă”, capitalism și „democratizare”. Oamenii vor căuta întotdeauna zeii în numele cărora să poată săvârși mari fapte de vitejie sau atrocități de nedescris, chiar și atunci când acei zeii nu sunt altceva decât „onoarea tribului”, „imperativele genetice”, „idealurile sociale”, „destinul umanității” sau „democrația liberală”. Tot la fel, oameniiucid pentru bani, proprietate, iubire, mândrie, ură, invidie sau ambiție. Ucid din convingere sau din lipsă de convingere. [...] Oferă credința religioasă un temei puternic pentru a ucide? Fără îndoială că adesea o face. Însă frecvent oferă și rațiunea pentru a refuza să ucizi sau pentru a fi milostiv sau pentru a căuta pacea. Doar o ignorare profundă a istoriei ne-ar putea determina să nu recunoaștem asta. Adevărul e că religia și ateismul sunt variabile culturale, în timp ce uciderea este o constantă umană.¹³

Concluzia care s-ar putea formula este că prejudecata intoleranței și violenței Evangheliei nu ia în considerare caracterul general valabil al

¹³ HART, *Ateismul: o amăgire*, pp. 33–34.

¹¹ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 155.

¹² HART, *Frumusețea infinitului*, p. 44.

intoleranței și violenței umane. Din nefericire pentru nenumăratele victime, există suficiente evenimente istorice care dovedesc această universalitate, de aceea acuzațiile formulate de neoateism împotriva religiei nu sunt decât prejudecăți drapate în adevăruri de către diverse ideologii sau interese, fie ale unor puteri politice, fie ale unor persoane umane lipsite de scrupule. Dar la fel de adevărat este că religia poate fi pașnică, iar credincioșii pot avea temeuri suficiente pentru credința lor. A susține că gândirea și limbajul sunt forme de putere, că metafizica disimulează o voință de putere – așa cum o face Nietzsche și apoi postmodernismul lui Deleuze, Foucault ș.a. – înseamnă de fapt a evidenția un singur sens al pragmaticei limbii, un sens istoric, supus unor raporturi de forță ori unor relații politice. Dimensiunea păcii nu se opune dimensiunii violenței, ci se naște dintr-o altă pragmatică a limbii, ce se desfășoară în câmpul iubirii, darului, jertfei și înțelepciunii. Este nedrept să suspectăm gândirea doar de voință de putere: există în ea o voință de non-putere, o căutare a afirmației pure de sine, o dorință după sacrificiu în numele a ceva mai înalt. Oricât ar încerca postmodernii să eludeze această dimensiune, ea rămâne pentru totdeauna înscrisă în cea mai abisală dimensiune a omului.¹⁴

Încrederea neoateismului contemporan că o societate seculară ar fi prin natura ei tolerantă și mai puțin dispusă la violență decât societățile

¹⁴ HART, *Frumusețea infinitului*, p. 116.

influențate de credință este, simplu spus, neadevărată. Prin numărul de victime pe care le-a produs, societatea modernă nu a dovedit vreo toleranță mai mare, ci dimpotrivă. Cine ar putea garanta că, în absența unei referințe transcendente, vor fi alese valorile altruiste în detrimentul egoismului violent? Dacă valori precum compasiunea, mila și caritatea nu se găsesc în natură, ci sunt rezultate istorice ale unor credințe și culturi, atunci, consideră Hart, renunțarea la creștinism nu conduce în mod necesar la menținerea lor, poate nici măcar la susținerea vieții.¹⁵

Critica noilor atei: Dawkins, Dennet, Harris

Neoateismul dezamăgitor

Neoateismul se bucură de succes într-o lume postcreștină, tulburată la răstimpuri de violențele islamului radical. De la înălțimea unor competențe științifice, el formulează argumente împotriva religiei, fără măcar să se mai străduiască să o înțeleagă și fără a se simți inconfortabil din pricina inculturii religioase dublată, adeseori, de cea filosofică.¹⁶

¹⁵ HART, *Ateismul: o amăgire*, pp. 35–39.

¹⁶ Pentru un răspuns apologetic în fața științelor contemporane, a se vedea ADRIAN LEMENI, *et al.*, *Apologetica ortodoxă* (Colecția Cursuri, Manuale și Compendii de Teologie Ortodoxă), vol. 2, *Dialogul cu științele contemporane*, Basilica, București, 2014, pp. 109–244.

David Bentley Hart se arată dezamăgit de acest nivel cultural scăzut al dușmanilor Bisericii care, de-a lungul timpului s-a bucurat măcar de adversari redutabili, civilizați, originali și cuți. Celsus, „critic păgân semnificativ al credinței”¹⁷, și Porfir erau mai mult decât familiarizați cu credința pe care o criticau; David Hume era un maestru al scepticismului, iar Voltaire, Diderot și alți filosofi iluminiști erau scriitori eleganți. Nici măcar Nietzsche, de la înălțimea culturii lui vaste, nu și-a permis, în pofida faptului că a fost cel mai mare critic al creștinismului, să emită opinii ipocrite și false despre istoria acestuia și să o considere, asemenea noilor atei, doar „un șir nesfârșit de violențe, tiranii și nevroze sexuale”.¹⁸ De altfel, crede Hart, Nietzsche a înțeles dimensiunea revoluției creștine ce a răsturnat valorile Antichității și, adversar de calitate, a permis teologiei ca, „în oglinda disprețului lui”, „să întrezărească ceva din propriile profunzimi”.¹⁹

În comparație cu aceștia, acuză Hart,

pisălogii din ziua de azi par mult mai leneși, cu mai puțin discernământ, mai puțin subtili, mai puțin rafinați, mai emoționali, mai îngâmfați din punct

¹⁷ HART, *Frumusețea infinitului*, p. 146.

¹⁸ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 26.

¹⁹ Hart ajunge chiar să răstoarne dialectic sensul criticii lui Nietzsche în contrariul ei, adăugând în același loc: „Pe scurt, la Nietzsche vocea necredinței se amplifică în sfârșit până ajunge la registrele vocii credinței și astfel, în chip curios, sărbătorește credința”. HART, *Frumusețea infinitului*, p. 146.

de vedere etic și mult mai interesați de simplificări facile ale istoriei decât de investigații serioase și riguroase despre ce a fost și este creștinismul.²⁰

De aceea, în căutarea doar a senzaționalismului vandabil de un nivel intelectual scăzut, „ceata Noilor Atei este o dezamăgire”²¹, dovedindu-se incapabilă să producă o necredință profundă. Într-un stil polemic și argumentat, Hart se miră de incapacitatea lor de a înțelege că materialismul doctrinar, pe care îl invocă și îl idolatrizează, este de fapt o teorie metafizică aproape imposibil de susținut din punct de vedere logic; că secularismul este o tradiție istorică „îmbibată de sânge omenesc”, despre a cărei superioritate etică este bizar a se vorbi, fiindcă n-a dovedit-o în niciun fel; și că principiile morale pe care le invocă provin de fapt din revoluția creștină, de aceea viitorul nu le poate garanta pur și simplu.²² Sunt argumente importante, reluate și dezvoltate în critica la adresa reprezentanților noului ateism.

Critica lui Richard Dawkins

În cunoscuta sa carte, *Dumnezeu: o amăgire*, Richard Dawkins afirmă încă din prefața – cu iz ideologic – că dorește să trezească mândria de a fi ateu, comparând situația ateilor contemporani cu cea a homosexualilor din urmă cu cincizeci de ani.

²⁰ HART, *Ateismul: o amăgire*, pp. 26–27.

²¹ HART, *Ateismul: o amăgire*, p. 262.

²² HART, *Ateismul: o amăgire*, pp. 262–263.